

Nəriman Nərimanov

Sultan Seyidova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan.
E-mail: sultan@seyidli.com

Nəriman Nərimanov böyük maarifpərvər, yazıçı – dramaturq, publisist, alim – müəllim, ictimai və siyasi xadim, Azərbaycanda ilk ali savadlı həkimlərdən idi. O, Azərbaycan xalqının qəlbinə o qədər nüfuz edib, o qədər möhkəm yer tutub ki, onu buradan çıxarmaq mümkün deyil. Bu Nərimanovun haqqıdır, təbiətin, Allah – Taalanın ona gen-bol bəxş elədiyi, səxavət göstərdiyi ədəbi, daimi haqqıdır. Bu haqq mübarizə ilə alınmur, ancaq verilir. Öz əməyində, xalqa xidmətinə, böyük dövlət xadimi kimi qüsursuz işinə, insanlıq borcuna görə verilir.

Professor Ş. Qurbanov

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan xalqının böyük oğlu Nəriman Nərimanovun (1870-1925) həyat və yaradıcılığına qısa nəzər salınır. O, gənckən xalqının azadlığı uğrunda inqilabi hərəkətə qoşulmuş, məktəbli gənclərin qeyri-leqal dərnəyində iştirak etmiş, xalq arasında inqilabi təbliğat aparmışdır.

Nəriman Nərimanov 1891-ci ildə Bakıya gəlmiş, bir çox məsul vəzifələrdə çalışmaqla yanaşı geniş mədəni-maarif, ədəbi-siyasi fəaliyyətə başlamışdır. Onun fəaliyyət dairəsi çox geniş olmuşdur. O, insanlara həm həkim, müəllim, yazıçı, alim kimi, həm də böyük inqilabçı və ictimai xadim kimi xidmət etmişdir. Böyük ədəb Azərbaycan və rus dillərinə aid dərslilər hazırlamış, ədəbiyyata və dilçiliyə aid, azadlıq ideyalarını təbliğ edən çoxlu məqalələr, əsərlər yazmışdır. Həmin dövrdə Yaxın Şərqi mütərəqqi qüvvələri ilə sıx əlaqə saxlamış, öz məqalə və müraciətnamələrində xalq kütlələrini azadlığa səsləmişdir. O, zəhmətkeşlərin azadlığı uğrunda mübarizəni ömrünün sonundakı bütün varlığının amalı hesab etmişdir.

Açar sözlər: Nəriman Nərimanov, inqilabi hərəkət, fəaliyyət, inqilabçı, təbliğat, xalq, azadlıq

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 06.11.2020; qəbul edilib – 15.11.2020

Nariman Narimanov

Sultan Seyidova

Doctor of Philosophy in Philology
Baku State University, Azerbaijan.
E-mail: sultan@seyidli.com

Abstract. The article contains the brief overview of the Azerbaijani people's great son Nariman Narimanov's life and activities (1870-1925). As a young man Nariman Narimanov was involved in the revolutionary movement for the Azerbaijani people's freedom; in school years he was a member of the illegal circle, conducted propaganda among the popular masses. Nariman Narimanov came to Baku in 1891. While occupying responsible positions at the same time he was engaged in the cultural-educational and literary-political activities. The range of his activities was very wide. Nariman Narimanov served as a doctor, teacher, scientist and also as a revolutionary and public figure. He wrote textbooks on the Azerbaijani and Russian languages, articles dedicated to the different issues of literature and linguistics, works that promoted the freedom-loving ideas. Nariman Narimanov maintained close ties with the progressive forces of the Middle East during that period; he called the people for freedom in his articles and appeals. Nariman Narimanov considered struggle for the working people's freedom to be his sacred duty and devoted his life to it.

Keywords: Nariman Narimanov, revolutionary movement, activities, revolutionary, propaganda, people, freedom

Article history: received – 06.11.2020; accepted – 15.11.2020

Giriş / Introduction

Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu Nəriman Nərimanov bir bahar günündə - 1870-ci ildə aprelin 4-də Tiflis şəhərində ziyalı ailəsində dünyaya gəlmişdir. Onun atası Kərbəlayı Nəcəf Tiflis mühitində sayılan, seçilən insanlardan biri idi: Nəcəf müəllim çox səxavətli, humanist bir insan olub. Anası Həlimə xanım həssas, xoşxasiyyət, övladlarının tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olan cəfakəş qadın idi. Məhz ata-anasının verdiyi təlim-tərbiyənin nəticəsidir ki, balaca Nəriman və qardaşı Salman, həm də qardaşı oğlu Müzəffər (N.Nərimanovdan 17 yaş kiçik) gənclərin azadlığı uğrunda inqilabi hərəkətə qoşulmuş, məktəbli gənclərin qeyri-leqal dərnəyində iştirak etmiş, xalq arasında inqilabi təbliğat aparmışdır.

Əsas hissə / Main Part

N. Nərimanov 1882-ci ildə Qori seminarıyasına daxil olmuş, 1890-cı ildə oranı bitirərək Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasının Qızılhacılı kəndinə müəllim təyin olunmuşdur. Bu kənd Tiflislə qadım Sarvan rayonunun arasında yerləşir. Onu da qeyd etmək istərdim ki, qədir bilən xalqımız N. Nərimanovun həmin ərazidə -- parkin ortasında əzəmətli heykəlini ucaldıblar. Bu kənddə bir il işlədikdən sonra O, Bakıya gəlmiş və geniş mədəni-maarif, ədəbi-siyasi fəaliyyətə başlamışdır. N. Nərimanov yazırdı: "Müəllim kütüblərinin mustəsna avamlığı və geriliyi öz ədəbi və ictimai işimlə bu kütübləri oyaqıb inqilaba hazırlamaq vəzifəsini mənim qarşıma qoyur" [6, s.12].

Əslində bu kütüblər – xalqımız Nəriman Nərimanovla Sovet hakimiyyəti və Kommunist ideologiyası arasında mövcud olan ziddiyyətlərdən xəbərdar idi, amma Nəriman Nərimanovun xəritəsi xalqın o dərəcədə üreyinə girmişdir ki, onun xoş xatirəsinin qaytarılması minlərlə insanın qəlbindən keçirdi. Nəriman Nərimanovun adını yenicdən qaldırmaq üçün hər kəs çalışdıraltıns ki, guya o, Sovet hakimiyyətinə və Kommunist ideologiyasına sadiq olub. Əslində xalq yaxşı bilirdi ki, Nəriman Nərimanov sadiq olduğu yeganə əməl xalqın müstəqilliyi və milli inkişafı idi. Xalqımız yaxşı bilir ki, onun həyatı çox keşmə-keşli olmuşdu. Onun çox aydın əməli var idi, o da azərbaycançılıq, türkçülük, millətsevərlik idi.

N.Nərimanov millətçi damğası vurmaq istəyənlərə o, çox kəskin cavab verirdi. Deyirdi ki, "...mən millətini sevirəm, çünki anamı sevirəm. Başqa millətlərə isə rəğbətım var. Onlara hörmətli, izzətli yanaşıram. Əgər belə olmasaydı "Bahadır və Sona" kimi bir romanı necə yaza bilərdim?" [6, s.22].

Müəllif bu romanı yazarkən ümidini itirmirdi, fikirləşirdi ki, azərbaycanlılarla ermənilər Bahadır və Sona kimi bir-birilərinə qarşı mehribanlaşarlar. Amma həyat onun ümidlərini heçə çixartdı. Müəllif özü yazırdı: "Onlar arzulana yətməyib məhv olurlar" [6, s.70].

Fəaliyyətinin əvvəlindən N.Nərimanov xalqımızın milli dəyərlərini ön plana çəkirdi. Onun Baş nazir vəzifəsindəki fəaliyyəti olmasaydı, Azərbaycanın Sovet dövründəki milli inkişafımıza böyük zərbə vurulmuş olardı. Onu demək kifayətdir ki, "nərimanovçuluq" uzun müddət Sovet rəsmi dairələrində millətçilik kimi qəbul olunduğu halda, xalqımız üçün milli məniyyəti bir mənbə idi.

N.Nərimanovun fəaliyyət dairəsi çox geniş olmuşdur. O, insanlara həm hakim, müəllim, yazıçı, alim kimi, həm də böyük inqilabçı və ictimai xadim kimi xidmət etmişdir. Bakıda müsəlman kütübləri üçün ilk kütləvi qiraətxana-kitabxana açmış, bu kitabxana üçün öz hesabına kitablar almış, bir sıra Şərqi ölkələrinin müxtəlif qəzetləri ilə əlaqə yaratmış, həmin ölkələrdən də ədəbiyyat almışdır. Azərbaycan və rus dillərinə aid dərsliklər hazırlamış, ədəbiyyat və dilçiliyə aid, azadlıq ideyalarını təbliğ edən çoxlu məqalələr, əsərlər yazmışdır. Onun çoxlu bədii əsərləri, hekayələri, roman və pyesləri var.

N.Nərimanov 1894-cü ildə ictimai problemlərə toxunduğu "Nadanlıq" pyesini, daha sonra "Şəmdən bəy", "Nadir şah", "Bahadır" və "Sona" kimi ədəbi-bədii əsərlər, sosial və mədəni məsələlərə dair publisistik məqalələr yazmışdır. O, qələmini tərcümə sahəsində də sınamış, belə ki, N. V. Qoqolun "Müfəttiş" komediyasını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

N.Nərimanov 1902-ci ilin may-iyun aylarında vaxtından əvvəl (ekstern qaydası ilə) gimnaziyarı qurtarmaq haqqında kamal attestatı almış və həmin ildə də Odessadakı Novorossiya universitetinin tibb fakültəsinə daxil olmuşdur. Ali məktəbdə oxuyarkən inqilabi fəaliyyətə başlayır, tələbələr təyinatlarına rəhbərlik edir. Universiteti bitirdikdən sonra hakim kimi Bakıya dəvət olunur və şahər xəstəxanasında işləməyə başlayır. N.Nərimanov əsil xalq hakimi idi, zəhmətkeş kütüblər onu "bizim doktor" deyə çağırırdılar. O, birinci rus inqilabı illərində bir inqilabçı kimi mötəlləşir, müxtəlif qəzetlərə qarşı qatıyyətlə mübarizə aparır. 1905-ci ildə "Hummat" təşkilatına daxil olur. Bu dövrdə İran və Türkiyənin müxtəlif qüvvələri ilə sıx əlaqə saxlamış, öz məqalə və müraciətlərinin azadlıq xalqlarının azadlığına həsr edilmişdir.

Bakıda işləyərkən N. Nərimanov hökumət orqanlarının və mürtəcə qüvvələrin təqibinə məruz qalır. Buna görə də O, Tiflisə dönr və orada xəstəxanaya işə girir, ancaq inqilabi fəaliyyətini davandırır. Buna görə də həbs edilib Metex qalinasına salınır. Altı aydan sonra Həştərxana sürgün edilir. Həştərxanda sürgündə olan başqa inqilabçılarla birlikdə qəzetlərə əməkdaşlıq edir. Demək olar ki, Həştərxan universitetinin sadri olan Nərimanov, onu kütüblər arasında ictimai-siyasi və inqilabi iş aparan bir orqana çevirmişdir.

1913-cü ildə N. Nərimanov Bakıya qayıdır və Qaraxəhər xəstəxanasında işə girir. Eyni zamanda ədəbi-publisistik və inqilabi fəaliyyətini də davam etdirirdi. O, zəhmətkeşlərin azadlığı uğrunda mübarizəni ömrünün sonunadək bütün varlığının əməli hesab etdi. Bu böyük insan, böyük ədəbi-ictimai xadim, çoxşəxətli məlumatçı, yaradıcı, geniş fəaliyyət dairəsinə malik alim, şərafətli müəllim və hakim ömrü sürən bir müfəkkir olmuşdur. Bu böyük insan dünyaya vətəninin, millətinin fədaisi kimi gəlmişdir. Öz məqalə və məktublarında Azərbaycan zəhmətkeşlərinin əksinqilabçı musavat hökumətinə qarşı mübarizəyə çağırır. Q.K. Orconikidze yazırdı: "N. Nərimanov musavatçıların hökumətinə dövründə partiyamızın ən yaxşı mübariz bayrağıdır" [8, s.500]. 1919-cu ilin iyulunda N. Nərimanov işləmək üçün Moskvaya çağılır. Qeyd etmək lazımdır ki, O, bu vaxta qədər Bakıda bir çox məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Moskvada keçmiş RFSFR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının Yaxın Şərqi şöbəsinin müdiri təyin edilir, bir müddət həm də RFSFR xalq milli işlər komissarının müavini işləyir. O, xarici işlər komissarlığında işlədiyi zaman partiyamızın Şərqi siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayıb. Rəhbərlik şərq bərəsindəki başlıca məsələlər haqqında onun mülahizələrinə böyük diqqət verirdi.

1920-ci il aprelin 27-də Nərimanov qiyabi olaraq Azərbaycan İnqilab Komitəsinin, sonra isə Azərbaycan XKS-nin sadri seçilir. O, özünün bütün qüvvəsini hakimiyyətin möhkəmlənməsinə, milli siyasətin daim həyata keçirilməsinə, fəhlə sinfi ilə kəndlilərin ittifaqını möhkəmlətməyə, respublikada yeni quruculuq işlərinə sərf edirdi. Həmçinin xalqlar dostluğunun möhkəmlənməsi, Zaqafqaziya xalqlarının rus xalqı ilə qardaşlıq əlaqələrinin inkişafı uğrunda yorulmadan mübarizə aparmışdır. Bakıda Şərqi xalqlarının, Azərbaycan qadınları qurultaylarının çağırılması, qadınlar klubunun təşkilatı, yeni əlifba tədbirləri və s. onun adı ilə bağlıdır. Bir sıra məsul vəzifələrdən sonra, nəhayət, N.Nərimanov 1922-ci ildən keçmiş SSRİ MKK-in sadrlərindən biri seçilir. O, ən mühüm dekret, qərar və müraciətlərinin hazırlanmasında, xarici siyasət tədbirlərində, onların həyata keçirilməsində fəal çalışırdı.

1925-ci ildə Moskvada N.Nərimanovun ictimai və siyasi fəaliyyətinin 30 illiyi münasibəti ilə xatirə gecəsi keçirilirdi.

N.Nərimanov 1925-ci il martın 19-da qəflətən vəfat etdi. Rəhbərlik adından onun tabutu üzərində qoyulan əklidə yazılmışdır: "Şərqi xalqlarının inqilabi rəhbərinə və imperializmin zülmü altında onların tam azadlığı uğrunda çarpışmış mübarizə" [8, s.503]. N.Nərimanov Moskvada Qızıl meydanla Kremldivarı arasında dəfn edilmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi N.Nərimanov ictimai fəaliyyətinə Gürcüstan və Azərbaycan məktəblərində ana dilindən dərs deməklə başlamış və zəhmətkeşlərin balalarının zehni inkişafını,

təhsil almaları, elm öyrənmələri üçün böyük zəhmət çəkmişdir. O, maarifçilik hərəkatının nümayəndələrindən biri kimi vətənin çiçəklənməsi, xalqın tərəqqisi üçün təlim-tərbiyə məsələlərinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. Onun pedaqoji xidmətləri içərisində indi də öz aktuallığını itirməyən məsələlərdən birində ana dili məsələsidir. Bu məsələ ədibin bütün fəaliyyətində - təhsil, maarif, pedaqoji işində mərkəzi yerlərdən birini tutur. "N. Nərimanov gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə, ilk növbədə ana dili məsələləri ilə yaxından məşğul olmuş və özündən sonra böyük iz qoymuşdur" [1, s.15]. N.Nərimanov ana dilini yüksək qiymətləndirir, xalqı onun qədrini bilməyə çağırır və yazır ki, ana dili qiymətli kövhədir. O, hər şeydən əvvəl, ana dilinin sağlığı uğrunda mübarizə aparır. Ədibimiz yazırdı ki, "bir dilin qədrini millət o vaxt bilər ki, həmin dildə yazılan yazılar millətin ham bədəninə, ham da ruhuna təbiyə verə" [1, s.30].

N.Nərimanov dil haqqında düşüncəsini, ana dilini sairənə tərzdə belə ifadə etmişdir: "Ana dili...Na qədər rəfiq, nə qədər ali hissiyatı qəlbiylə oyandıran bir kəlmə! Nə qədər möhtəram, müqəddəs, nə qədər əzimli bir qüvvə! Ana dili! Bir dil ki, mehriban bir vücud öz məhəbbətini, şəfqətli-mədərcəsinə sənə o dildə bəyan edibdir. Bir dil ki sən daha bəşidə ikən bir layla şəklinə öz əhəng və ləfəzlərini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin güşələrində nəqş bağlayıbdır! Bir dil ki, həyat və kainat haqqında o dil sayəsində bir fikir hasil edibsən, cism və ruhun möhtək olduğunu məbadi o dildə tələb edibsən. Bir dil ki, ibtidai o dildə yaxşı-yamanı bilibsən, sənə yaradıcı taniyibsən, həmin dil, diyari-qürbətə, biganələr içində düşəndə ona həsrət qalırsan" [3, s.1].

Onun ana dilimiz haqqında hələ keçən əsrin əvvəllərində söylədiyi bu dəyərli fikirlər öz mahiyyətini bu gün də itirmir və onun natiqlik sənətinin bir nümayəndəsi olduğunu göstərir. Təsəvvür deyildir ki, Azərbaycanın bütün ali məktəblərində tədris olunan "Nüqə mədəniyyəti" fənninin "Natiqlik sənətinin tarixi" fəslində N.Nərimanov mərhələsi ayrıca tədris olunur [2, s.12].

Böyük ədibimiz hələ gəncənkən özünün praktik fəaliyyəti nəticəsində "Türk Azərbaycan dilinin müxtəssər sərf-nəhvi" adlı qrammatika kitabını yazmışdır. Bu kitab Azərbaycan dilçiliyində xüsusi yer tutur. Müəllif yazırdı ki, "...mədəni millətlər çalışsın ki, dillərini və yazılarını asana çıxartsınlar, çünki bir lisanın yazısı nə qədər asan olsa, o lisan o qədər tez yazılıb o dildə yazılan dərslər daha tez intişar tapar" [7, s.80]. N.Nərimanov Bakı gimnaziyasında Azərbaycan dilindən dərslər deməklə yanaşı, azərbaycanlılara rus dilini öyrətmək məqsədilə "Müsləmanlar üçün müəllimsiz rus dilini öyrətməkdən ötəri asan kitabça" adlı əsər də yazmışdır. O, bədii və elmi əsərlərində, məqalələrində ana dilimizin təlim və tərbiyəvi əhəmiyyətindən danışmış, onun təlim əhəmiyyətini həmişə yüksək tutmuşdur.

Bir sözlə dilimiz, dinimiz və milli adət-ənənələrimiz N.Nərimanov üçün müqəddəs amillər idi. Milli dəyərləri yaranmaqda olan beynəlmiləl dəyərlərdən üstün tuturdu.

Bu xatirə yazımızda N.Nərimanovun həyat yoldaşı Gülsüm xanımı və yeganə oğlu Nəcəfi xatırlamaya bilmərəm. Gülsüm xanım Nərimanova çox xeyirxah və səxavətli bir insan olub. O, bütün var-yoxunu kasıblara, yoxsullara paylayıb, varını-dövlətini kimsəsiz uşaqlara verib. Antik dövrün məhr natiqi Solon öz mübahizələrində söyləyirdi: "Hayatın ən yüksək qayəsi xeyirxahlıqdır...". Gülsüm xanımın da həyat devizi xeyirxahlıq olmuşdur. Müqəddəs Quranımızda da yazılıb ki: "Əsil insan odur ki, xeyirxahlıq etsin, səxavət göstərsin. Bunlar ekiz qardaşlardır".

Azərbaycan xalqının gözəl bir atalar məsəli var: "Gəlin ocağa gələr". Bu bir həqiqətdir ki, Gülsüm xanım da xeyirxahlıqda qayınatısı Nəcəf müəllimin oxşamışdır. Onu da qeyd etmək istədim ki, Gülsüm xanım həyat yoldaşının ölümündən sonra şəkər və qan-damar xəstəliyinə tutulub. İki dəfə o vaxtın dövlət rəhbərliyinə müraciət edib ki, mənim həyat yoldaşımın (N.Nərimanovun) fəaliyyətini nəzərə alıb mənə yardım edəsiniz. Ancaq bu cəfəkeş qadının ərizələri cavabsız qalıb. O, 53 yaşında acılar içində vəfat edib.

N.Nərimanovun yeganə oğlu Nəcəf 1919-cu il dekabrın 2-də Moskvada anadan olmuşdur. O, Moskvada orta məktəbi bitirmiş, 1938-ci ildə ordu sıralarına çağırılmışdır. 1940-cı ildə Kiyevdə hərbi məktəb bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsi illərində tank vzvod komandiri olmuş, Stalingrad və Donbasın azad edilməsində fərqlənmiş, Volnovaxa səhəri uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı, qvardiya baş leytenantı Nəcəf Nərimanovun ölümündən sonra 1-ci dərəcəli Böyük müharibəsi ordeni və medallarla təltif edil-

mişdir. Onun adı əbədiləşdirilib: adına küçə, məktəb və s. var. Nəcəf Nərimanovun oğlunun şərafinə şeir, hekayə, povest, очерк və s. həsr edilmişdir. Qəhrəmanın şərafinə Volnovaxanın mərkəzi meydanında obelisk - abidə ucaldılmışdır.

Nəticə / Conclusion

Mən bu böyük ədibin qayğılı, keşməkeşli həyatını xatırlayanda göz yaşları içərisində boğuluram. Bunun üçün Nərimanovun 1925-ci ildə oğluna yazdığı məktubdan aşağıdakı sətirləri oxumaq kifayətdir: "... Öziz oğlum Nəcəf! Əgər hələ yaşamaq qismətim varsa, mən sənə elə hazırlamağa çalışacağam ki, sən bəşəriyyət üçün daha çox iş görəsən. Lakin mən əbədi məzarə tez getməli olsam, təvəqqe edərəm, başqaları üçün daim əzab-çəkan atan qədrə kiçik bir iş görəsən" [4, s.55].

Balaca Nəcəfə ünvanlanan bu məktub böyük insanın doğma xalqının dərdlərini çəkməkdən vaxtından əvvəl qocalmış Nərimanovun son sözləri idi. Bunlar indiyə qədər, 30 ildə "başqaları üçün daim əzab-çəkan" bir atanın etirafı idi.

Ədəbiyyat / References

1. Əhmədov H. "Nəriman Nərimanov" monoqrafiyası, Bakı, 2004.
2. Hacıyeva J.H. "Nüqə mədəniyyəti" Bakı, 2014.
3. "Həyat" qəzeti. Bakı, 1906, №181.
4. Qurbanov Ş. "Nəriman Nərimanov dünyası". Bakı, 2000.
5. Qurbanov Ş. "Nəriman Nərimanov ömrünün son illəri". Bakı, 2003.
6. Nərimanov N. Seçilmiş əsərlər. I cild, Bakı, 1973.
7. Nərimanov N. "Türk-Azərbaycan dilinin müxtəssər sərf-nəhvi". Bakı, 1899.
8. Orconikidze Q.K. ASE, Bakı, 1983.
9. Seyidov Y. "Azərbaycan dili". Bakı, 2010.

Нариман Нариманов –150

Султан Сеидова

Доктор филологии

Бакинский Государственный Университет. Азербайджан.

E-mail: sultan@seyidli.com

Резюме. В статье дается краткий обзор жизни и деятельности великого сына азербайджанского народа Наримана Нариманова (1870-1925). Еще в молодые годы Н.Нариманов включился в революционное движение за свободу азербайджанского народа, в школьные годы он был членом нелегального кружка, вел революционную пропаганду среди народа.

Н.Нариманов приехал в Баку в 1891 г. Работая на ответственных должностях, он в то же время занимался культурно-просветительской и литературно-политической деятельностью. Круг его деятельности был весьма широк. Н.Нариманов служил как врач, учитель, писатель, ученый, а также как пламенный революционер и общественный деятель. Он написал учебники по азербайджанскому и русскому языкам, статьи, посвященные различным проблемам литературы и языкознания, труды, пропагандирующие свободоловие идеи. В этот период Н.Нариманов поддерживал тесные связи с прогрессивными силами Ближнего Востока, в своих статьях и обращениях он призывал народные массы к свободе. Н.Нариманов своим священным долгом считал борьбу за свободу трудящихся и посвятил этому всю свою жизнь.

Ключевые слова: Нариман Нариманов, революционное движение, деятельность, революционер, пропаганда, народ, свобода